Uvod v računalništvo (UvR)

Sistemska programska oprema in navidezni stroji

Danijel Skočaj
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za računalništvo in informatiko

Literatura: Invitation to Computer Science, poglavje 6

v1.0
Št. leto 2013/14

Cilji predavanja

- Opisati glavne kategorije sistemskih nalog
- Primerjati navidezni stroj z golim strojem
- Razložiti prednosti pisanja sistemske programske opreme v zbirniku namesto v strojnem jeziku
- Brati in pisati kratke programe v zbirniku
- Opisati kako zbirnik prevaja programe v zbirnem jeziku v strojne ukaze
- Navesti in opisati pet temeljnih nalog operacijskega sistema
- Opisati različne generacije operacijskih sistemov

Uvod

- Gol stroj
  - na nivoju strojne opreme
  - pisanje binarnih ukazov
  - pisanje podatkov z dvojiškimi pštevili/kodami
  - nalaganje ukazov v pomnilnik
  - zagon programa s programskim števcem
- Zelo prijazno za stroj
- Zelo neprijazno (nemogoče) za človeka
- Potrebno je zgraditi vmesnik med strojem in računalnikom
  - ki bo skril nepotrebne strojne podrobnosti
  - bo omogočil človeku bolj razumljivo uporabo računalnika

Sistemska programska oprema

- Vmesnik med človekom in strojno opremo

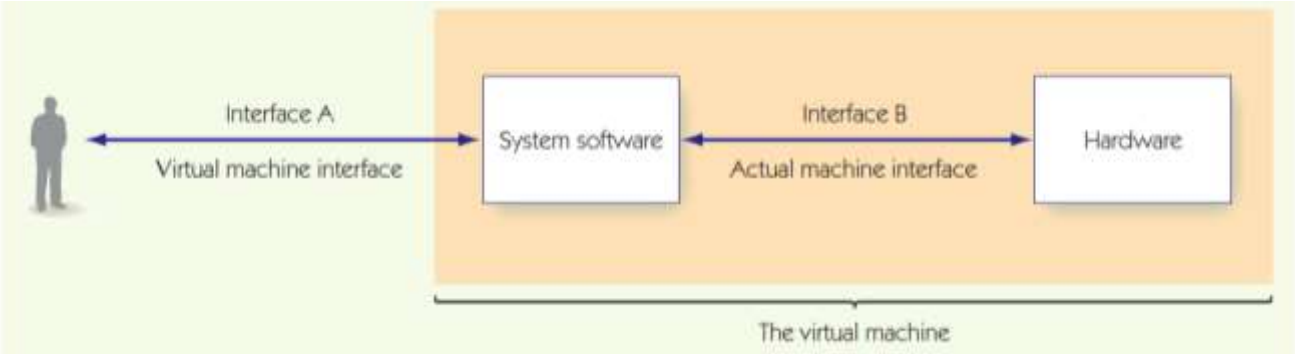

- Navidezni stroj: množica storitev in virov, kot jih človeku predstavi sistemska programska oprema
- Naloge sistemske programske opreme:
  - skriti kompleksne in nepomembne detajle notranje strukture Von Neumannove arhitekture
  - predstaviti uporabniku pomembne informacije na razumljiv način
  - dovoliti uporabniku dostop do virov na enostaven in učinkovit način
  - zagotoviti varno okolje za delovanje računalnika

Sistemska programska oprema

- Operacijski sistem
  - komunikacija z uporabnikom
  - zaganja ostale sistemske programe in aplikacije
- (Grafični) uporabniški vmesnik
- V/I sistemi: komunikacija z raznimi napravami
- Jezikovni servisi: podpora za višje-nivojske programske jezike
- Upravljavci s pomnilnikom: alokacija pomnilnika za programe
- Upravljavci z informacijami: upravljanje z množico podatkov
- Razporejevalnik: upravlja s programi, ki naj bi se izvedli
- Pripomočki: orodja, programske knjižnice

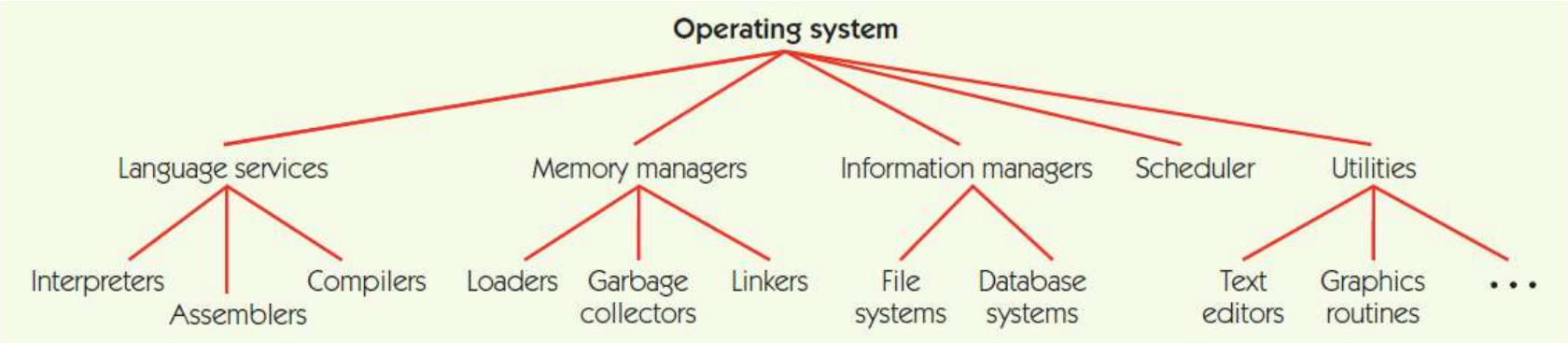

Navidezni stroj

Gol stroj:

1. Napiši program v dvojiškem sistemu
2. Naloži ukaze enega za drugim v pomnilnik
3. Vstavi začetni ukaz na pomnilniško lokacijo 0 in zaženi delovanje
4. Preberi rezultate enega za drugim v dvojiškem sistemu

Navidezni stroj:

1. Napiši program v visoko-nivojskem programskem jeziku z urejevalnikom besedil
2. Shrani program v mapo
3. Prevedi program v dvojiški strojni jezik
4. Uporabi razporejevalnik za nalaganje in zagon programa
5. Uporabi V/I sistem za izpis rezultatov

Programski jeziki

- Zbirni jezik (asembler)
  - Ukazi se preslikajo neposredno v strojne ukaze (eden v enega)
  - Simbolične kode ukazov (ne binarne)
  - Simbolični naslovi za ukaze in podatke
  - Pseudo ukazi z uporabniku prijaznejšimi servisi (npr. generiranje podatkov)
- Nizko-nivojski programski jeziki: strojni jezik, zbirni jezik
- Visoko-nivojski programski jeziki: Java, C, Python

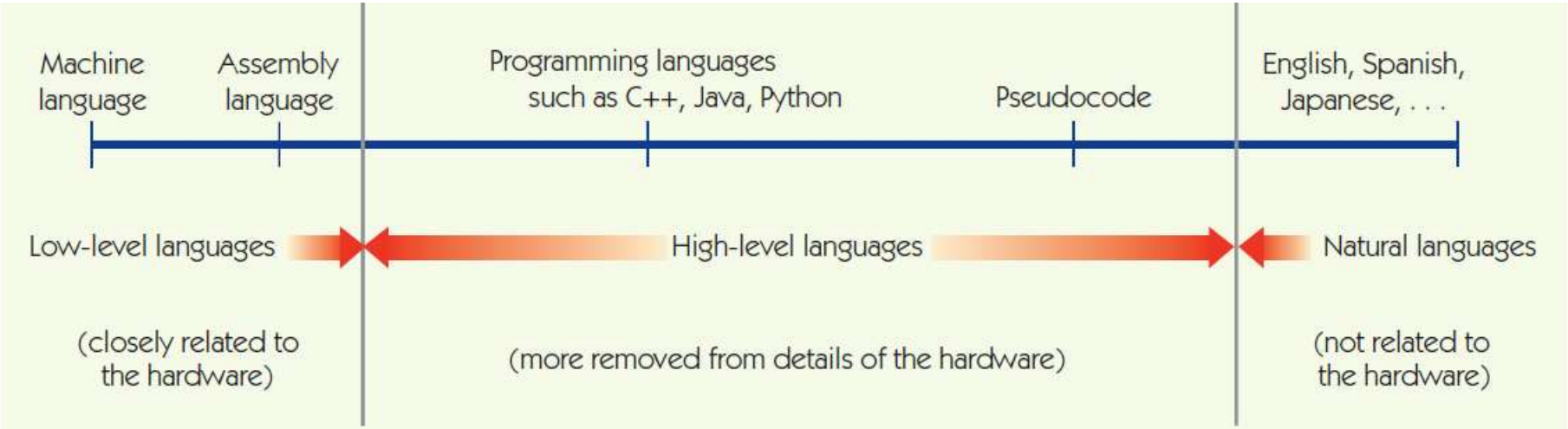

Zbirnik

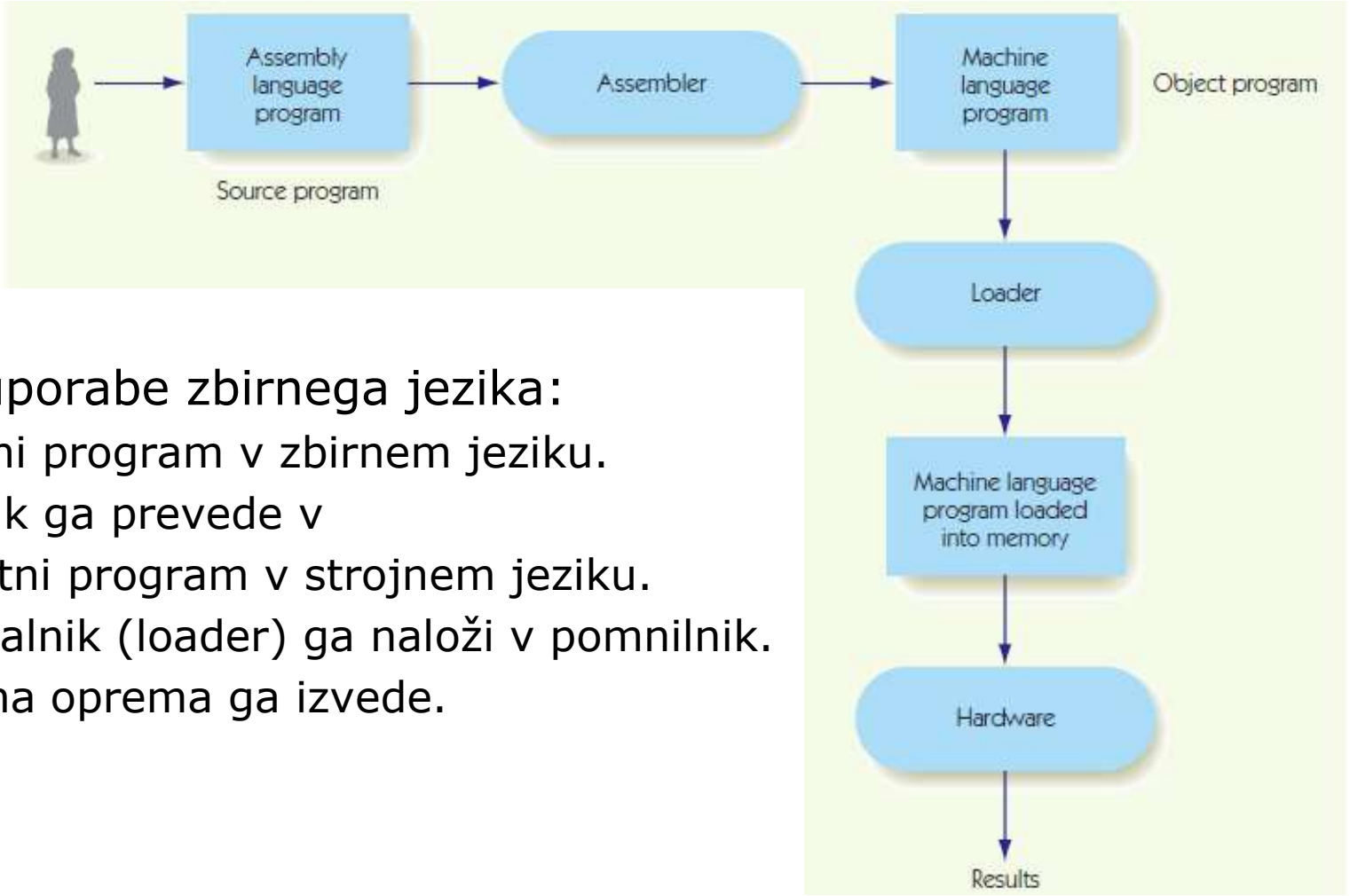

- Proces uporabe zbirnega jezika:
  - Izvorni program v zbirnem jeziku.
  - Zbirnik ga prevede v
  - objektni program v strojnem jeziku.
  - Nalagalnik (loader) ga naloži v pomnilnik.
  - Strojna oprema ga izvede.

Format zbirnega jezika

```
NEXTSTEP:    LOAD    X        --Put X into reg. R
```

- Oznaka: opcijsko simbolično ime za pomnilniško lokacijo
- Simbolično ime (okrajšava, mnemonik) za strojni ukaz
- Naslov pomnilniške lokacije
- -- komentar

- Veliko bolj razumljivo kot binarni ukazi!

Nabor ukazov: primer

Binary Op Code	Operation	Meaning
0000	LOAD X	CON(X) → R
0001	STORE X	R → CON(X)
0010	CLEAR X	0 → CON(X)
0011	ADD X	R + CON(X) → R
0100	INCREMENT X	CON(X) + 1 → CON(X)
0101	SUBTRACT X	R – CON(X) → R
0110	DECREMENT X	CON(X) – 1 → CON(X)
0111	COMPARE X	if CON(X) > R then GT = 1 else 0 if CON(X) = R then EQ = 1 else 0 if CON(X) < R then LT = 1 else 0
1000	JUMP X	Get the next instruction from memory location X.
1001	JUMPGT X	Get the next instruction from memory location X if GT = 1.
1010	JUMPEQ X	Get the next instruction from memory location X if EQ = 1.
1011	JUMPLT X	Get the next instruction from memory location X if LT = 1.
1100	JUMPNEQ X	Get the next instruction from memory location X if EQ = 0.
1101	IN X	Input an integer value from the standard input device and store into memory cell X.
1110	OUT X	Output, in decimal notation, the value stored in memory cell X.
1111	HALT	Stop program execution.

Prednosti zbirnega jezika

- Prednosti pred strojnim jezikom:
  - jasnost
  - berljivost
  - vzdrževalnost
  - pseudo ukazi:
    - ukazi, ki niso neposredno prevedeni v strojne ukaze:
    - .BEGIN in .END označujeta začetek in konec programa za prevajanje – za generiranje programa
    - .DATA pretvori podatke v desetiškem sistemu v dvojiški sistem in jih shrani na navedeni lokaciji – generiranje podatkov
- Tipična struktura programa v zbirnem jeziku:

```
.BEGIN      --This must be the first line of the program
    :       --Assembly language instructions like those in Figure 6.5
  HALT      --This instruction terminates execution of the program
    :       --Data generation pseudo-ops such as
            --.DATA are placed here, after the HALT
.END        --This must be the last line of the program
```

Primeri

- Primer:

```
x=y+3
```

```
LOAD Y
ADD THREE
STORE X
…          -- Data comes after .END
X:         .DATA 0  -- X is initially 0
Y:         .DATA 5 – Y is initially 5
THREE: .DATA 3 –The constant 3
```

- Primer:

```
input a and b
while a > b do
        print a
        a = a – 2
```

```
IN A
IN B
LOOP1: LOAD A                    A:  .DATA 0
           COMPARE B             B:  .DATA 0
           JUMPLT LOOP1END       TWO: .DATA 2
           JUMPEQ LOOP1END
           OUT A
           LOAD A
           SUBTRACT TWO
           STORE A
           JUMP LOOP1
LOOP1END: …
```

Primer programa

- Vsota števil

Step	Operation
1	Set the value of *Sum* to 0
2	Input the first number *N*
3	While *N* is not negative do
4	Add the value of *N* to *Sum*
5	Input the next data value *N*
6	End of the loop
7	Print out *Sum*
8	Stop

```
            .BEGIN                  --This marks the start of the program
            CLEAR     SUM           --Set the running sum to 0 (line 1)
            IN        N             --Input the first number N (line 2)
--The next three instructions test whether N is a negative number (line 3)
AGAIN:      LOAD      ZERO          --Put 0 into register R
            COMPARE   N             --Compare N and 0
            JUMPLT    NEG           --Go to NEG if N < 0
--We get here if N ≥ 0. We add N to the running sum (line 4)
            LOAD      SUM           --Put SUM into R
            ADD       N             --Add N. R now holds (N + SUM)
            STORE     SUM           --Put the result back into SUM
--Get the next input value (line 5)
            IN        N
--Now go back and repeat the loop (line 6)
            JUMP      AGAIN
--We get to this section of the program only when we encounter a negative value
NEG:        OUT       SUM           --Print the sum (line 7)
            HALT                    --and stop (line 8)
--Here are the data generation pseudo-ops
SUM:        .DATA     0             --The running sum goes here
N:          .DATA     0             --The input data are placed here
ZERO:       .DATA     0             --The constant 0
--Now we mark the end of the entire program
            .END
```

Prevajanje in nalaganje

- Zbirnik prevede program v zbirnem jeziku v strojni jezik
  - pretvori simbolične kode ukazov v strojne ekvivalente
  - pretvori simbolične oznake v naslove pomnilniških lokacij
  - izvede pseudo ukaze
  - zapiše objektno (izvršljivo) datoteko s strojnimi ukazi

- Nalagalnik pripravi program na izvajanje
  - naloži ukaze v pomnilnik
  - sproži strojno opremo, da začne izvajati program

Tabela kod ukazov

- Pretvorba simboličnih kod ukazov
  - tabela simboličnih kod ukazov ter binarnih ekvivalentov
  - zbirnik poišče ustrezne kode ukazov in jih zamenja z binarnimi
  - uporablja binarno iskanje za pospešitev iskanja

Operation	Binary Value
ADD	0011
CLEAR	0010
COMPARE	0111
DECREMENT	0110
HALT	1111
⋮	
STORE	0001
SUBTRACT	0101

Tabela simbolov

- Pretvorba simbolnih oznak v naslove pomnilniških lokacij
- Zbirnik potrebuje dva koraka
  1. Zgradi tabelo simbolov

Label	Code		Location Counter
LOOP:	IN	X	0
	IN	Y	1
	LOAD	X	2
	COMPARE	Y	3
	JUMPGT	DONE	4
	OUT	X	5
	JUMP	LOOP	6
DONE:	OUT	Y	7
	HALT		8
X:	.DATA	0	9
Y:	.DATA	0	10

Symbol Table

Symbol	Address Value
LOOP	0
DONE	7
X	9
Y	10

  2. Simbole nadomesti z binarnimi vrednostmi iz tabele simbolov

Prvi korak

- Gradnja tabele simbolov

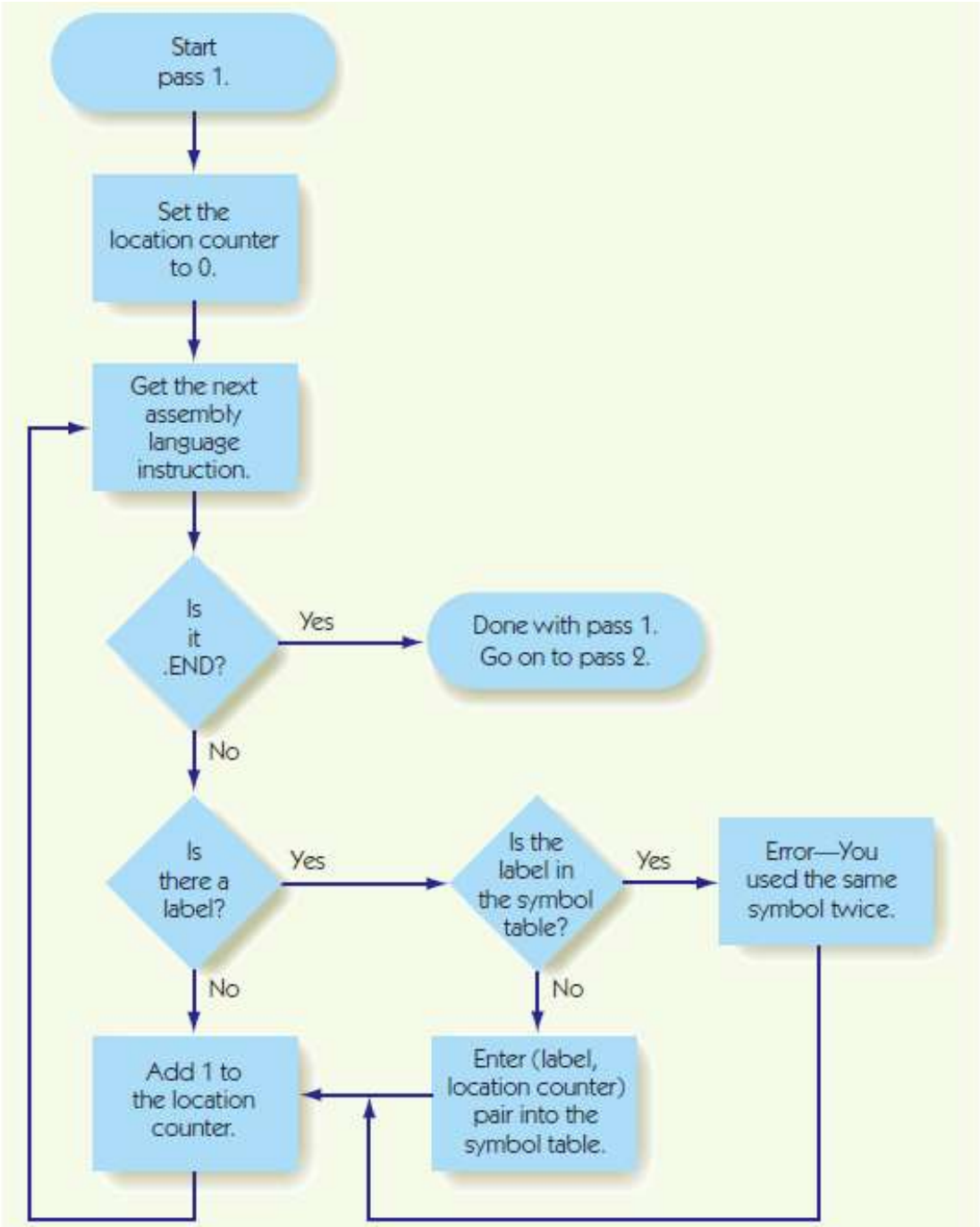

Drugi korak

- Poišče in zamenja simbolične kode ukazov z binarnimi
- Zamenja simbolne oznake z naslovi pomnilniških lokacij iz tabele simbolov
- Izvede pseudo ukaze .DATA in na ustrezne naslove zapiše ustrezne binarne vrednosti
- Zapiše ukaze v objektno (izvršljivo) datoteko

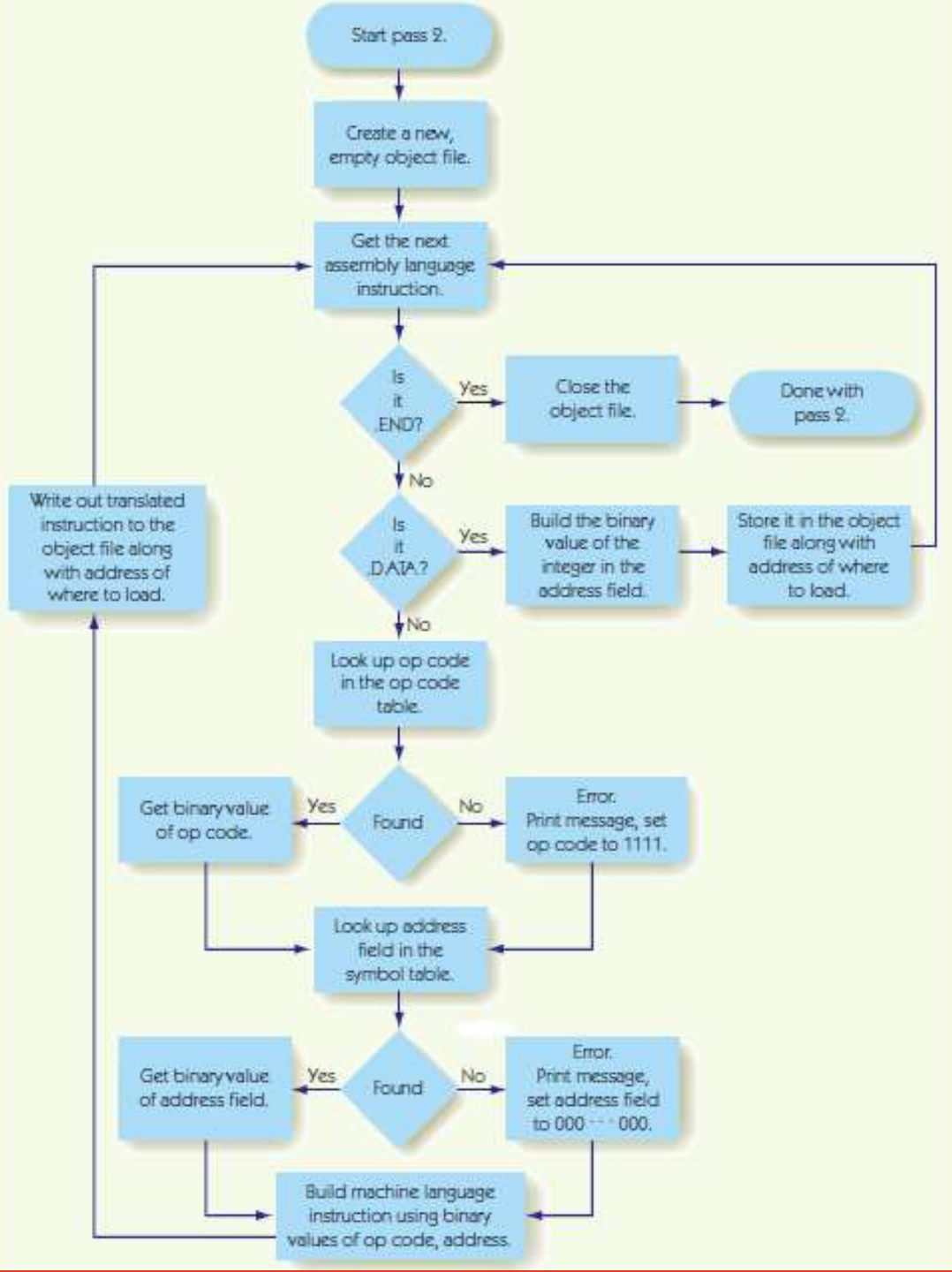

Primer

- Primer programa v strojnem jeziku

Instruction Format:	**Op Code**	**Address**
	4 bits	12 bits

Object Program:

Address	*Machine Language Instruction*
0000	1101 000000001001
0001	1101 000000001010
0010	0000 000000001001
0011	0111 000000001010
0100	1001 000000000111
0101	1110 000000001001
0110	1000 000000000000
0111	1110 000000001010
1000	1111 000000000000
1001	0000 000000000000
1010	0000 000000000000

Operacijski sistemi

- Tipični ukazi operacijskega sistema:
  - prevedi program
  - poženi program
  - shrani informacijo v datoteko
  - poišči predhodno shranjeno datoteko
  - izpiši podatke o datotekah
  - izbriši ali preimenuj datoteko
  - kopiraj datoteko iz ene V/I naprave na drugo
  - dovoli uporabniku spremeniti geslo
  - vzpostavi mrežno povezavo
  - sporoči trenuten čas in datum

Glavne naloge operacijskih sistemov

- Uporabniški vmesnik
- Dostop do sistema in datotek
- Varnost in zaščita sistema
- Učinkovito razporejanje virov
- Varna uporaba virov

- Procesiranje V/I
- Prioritetizacija programov
- Premikanje programov v in iz pomnilnika
- Upravljanje z napakami
- …

Uporabniški vmesnik

- Uporabnik preko uporabniškega vmesnika komunicira z operacijskim sistemom (in računalnikom)
- Operacijski sistem sprejema ukaze in jih razporeja naprej

- Tekstovni
  - vnašanje ukazov preko tipkovnice
  - ukazni jezik
- Grafični
  - vnašanje ukazov na vizualen način

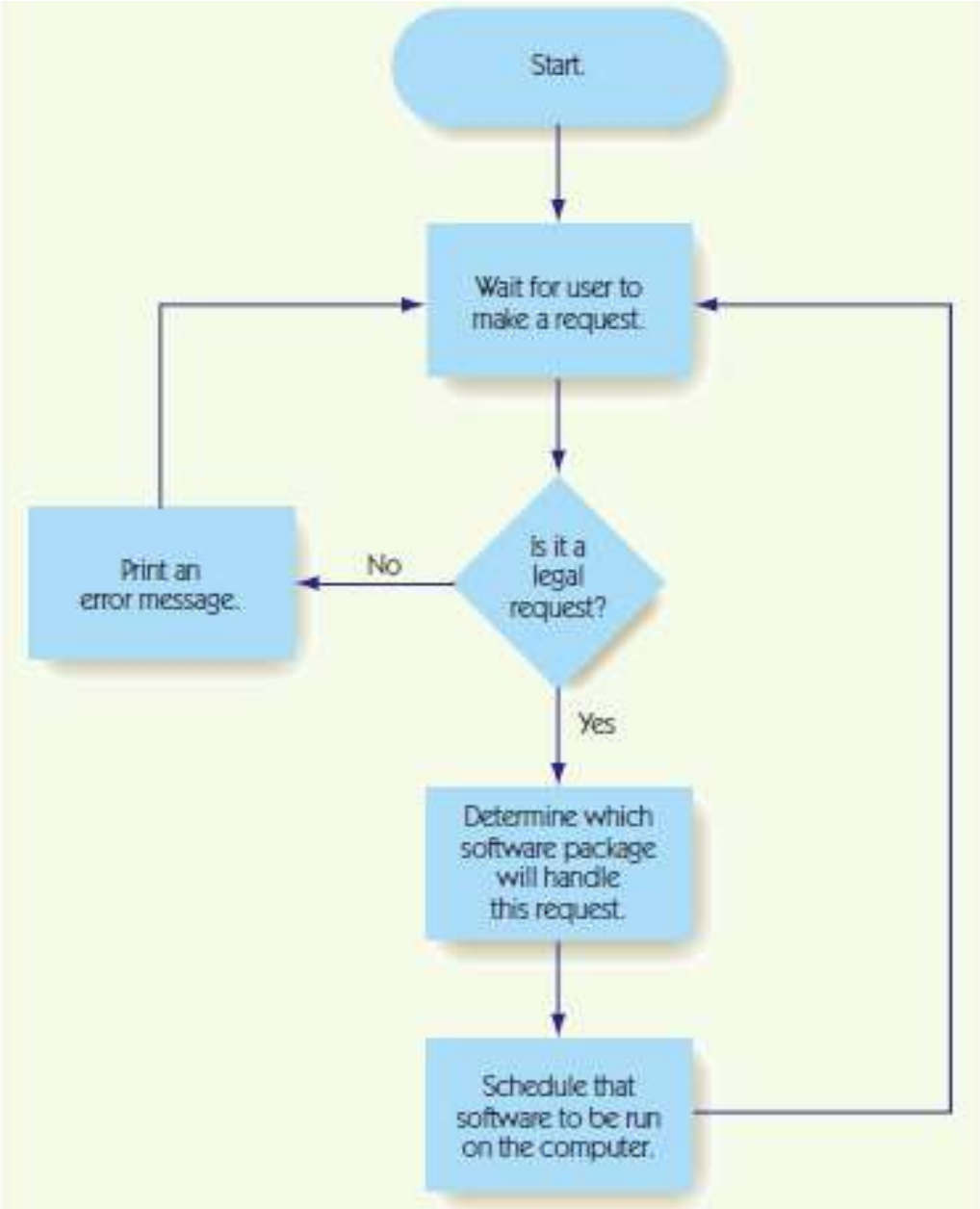

Uporabniški vmesnik

```
C:\danijels\Teaching\UvR\ppt>cd C:/danijels/teaching/UvR/ppt

C:\danijels\Teaching\UvR\ppt>dir
 Volume in drive C has no label.
 Volume Serial Number is 0412-993B

 Directory of C:\danijels\Teaching\UvR\ppt

05.11.2013  23:53    <DIR>          .
05.11.2013  23:53    <DIR>          ..
09.10.2013  07:44           257.261 uvr00info.pdf
08.10.2013  14:13           711.606 uvr00info.pptx
09.10.2013  07:45         1.291.563 uvr01uvod.pdf
09.10.2013  07:45         4.840.729 uvr01uvod.pptx
09.10.2013  07:46           928.201 uvr02nacrtovanjeAlgoritmov.pdf
09.10.2013  07:46         1.219.974 uvr02nacrtovanjeAlgoritmov.pptx
16.10.2013  12:53         1.034.257 uvr03ucinkovitostAlgoritmov.pdf
16.10.2013  12:53         1.795.000 uvr03ucinkovitostAlgoritmov.pptx
22.10.2013  23:07         1.529.150 uvr04osnovniGr
22.10.2013  23:06         3.967.087 uvr04osnovniGr
30.10.2013  01:21           903.432 uvr05organizac
30.10.2013  01:14         1.735.180 uvr05organizac
05.11.2013  23:53           853.822 uvr06sistemska
              13 File(s)     21.067.262 bytes
               2 Dir(s)  48.280.084.480 bytes free

C:\danijels\Teaching\UvR\ppt>
```

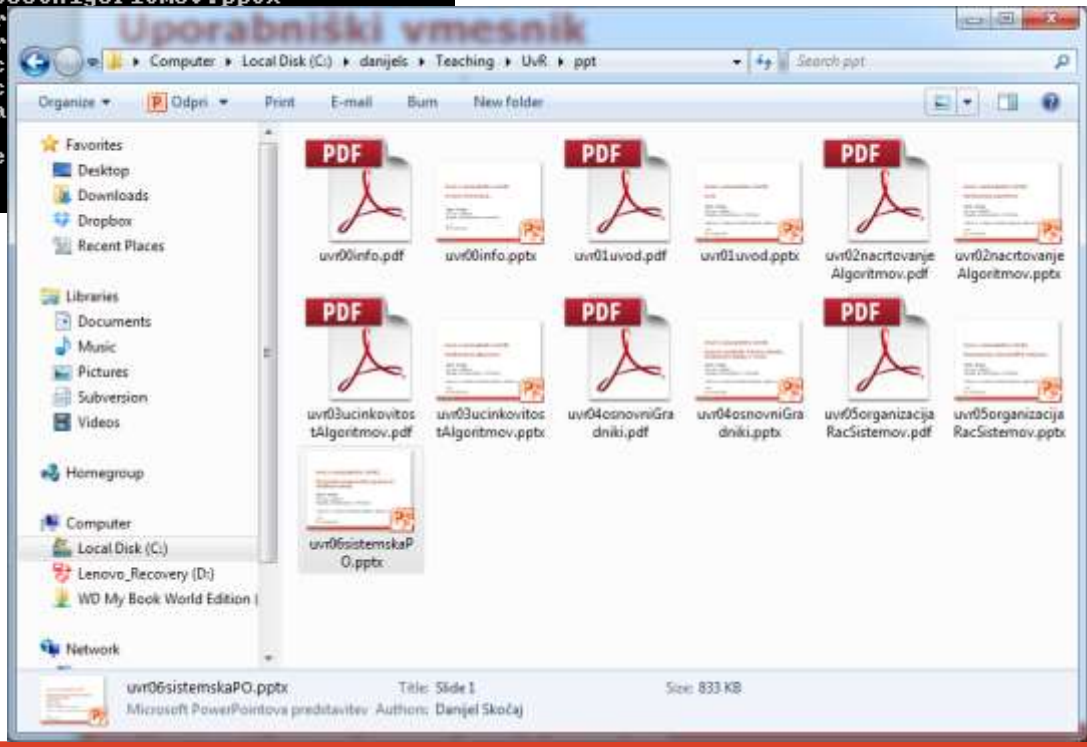

Varnost in zaščita sistema

- Operacijski sistem dovoli samo avtorizirane posege oz. dostope do virov
- Dostop običajno dovoljen samo z uporabniškim imenom in geslom
  - individualna gesla
  - superuporabniki (superusers) imajo več pooblastil
  - podatki o geslih so običajno šifrirani
- Datoteke in direktoriji imajo sezname dovoljenih posegov:
  - beri datoteko (R)
  - dodaj novo informacijo v datoteko (A)
  - spremeni trenutno informacijo (C)
  - izbriši datoteko (D)

File: GRADES

Name	Permitted Operations
Smith	R (R = Read only)
Jones	RA (A = Append)
Adams	RAC (C = Change)
Doe	RACD (D = Delete)

Učinkovito razporejanje virov

- Operacijski sistem učinkovito razporeja vire programov, da so čim bolje izkoriščeni
  - CPE naj bo čim bolj uporabljena
  - programi naj se čim bolj učinkovito izvajajo
- Več programov je lahko hkrati aktivnih
- Vsak program je v enem od treh stanj:
  - Se izvaja: program trenutno uporablja CPE
  - Čaka: program čaka, da se zaključijo V/I operacije
  - V pripravljenosti: program je pripravljen, da se izvede v CPE
- Operacijski sistem vzdržuje vrsto programov v pripravljenosti in ustrezno porazdeli vire

Varna uporaba virov

- Zagotavljanje, da se računalnik ne ujame v mrtvo zanko
- Hkratno izvajanje več programov in dostopanje do virov
- Mrtva zanka nastopi, ko več programov zaseda nekaj virov, hkrati pa čaka na vire, ki jih zasedajo drugi programi

- Izogibanje mrtvim zankam
  - če ne moreš dobiti vseh zahtevanih virov, osvobodi vse vire, ki jih zasedaš in poizkusi ponovno pozneje
- Reševanje mrtvih zank
  - če se ne zgodi pričakovani dogodek, povprašaj ponovno

Zgodovinski pregled – 1., 2. generacija

- Prva generacija (1945-1955): skoraj gol stroj
  - zelo skromni operacijski sistemi (ali celo brez)
  - programerji delali neposredno z računalniki
  - veliko neporabljenih virov
- Druga generacija (1955-1965): paketni operacijski sistemi
  - z računalnikom upravlja operater
  - boljša izkoriščenost virov
  - jezik za nadzor opravil

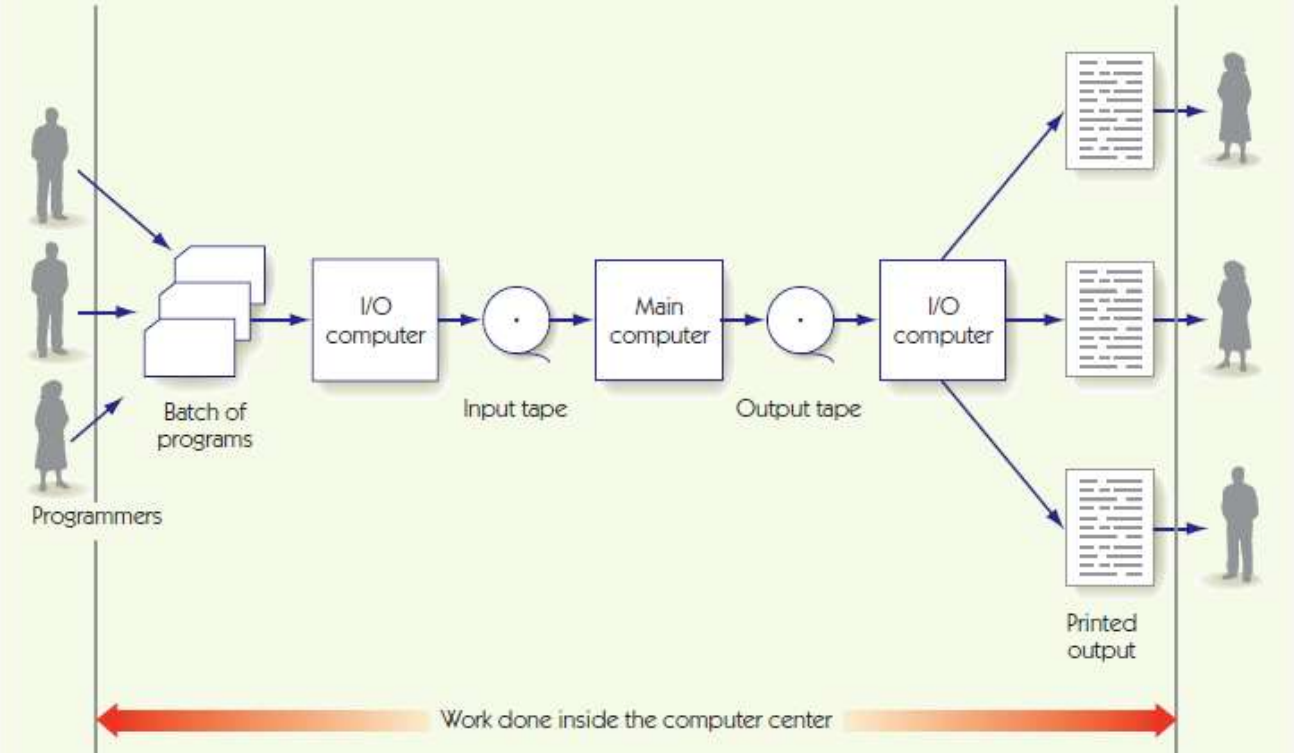

Zgodovinski pregled – 2. generacija

- Struktura tipičnega paketa opravil

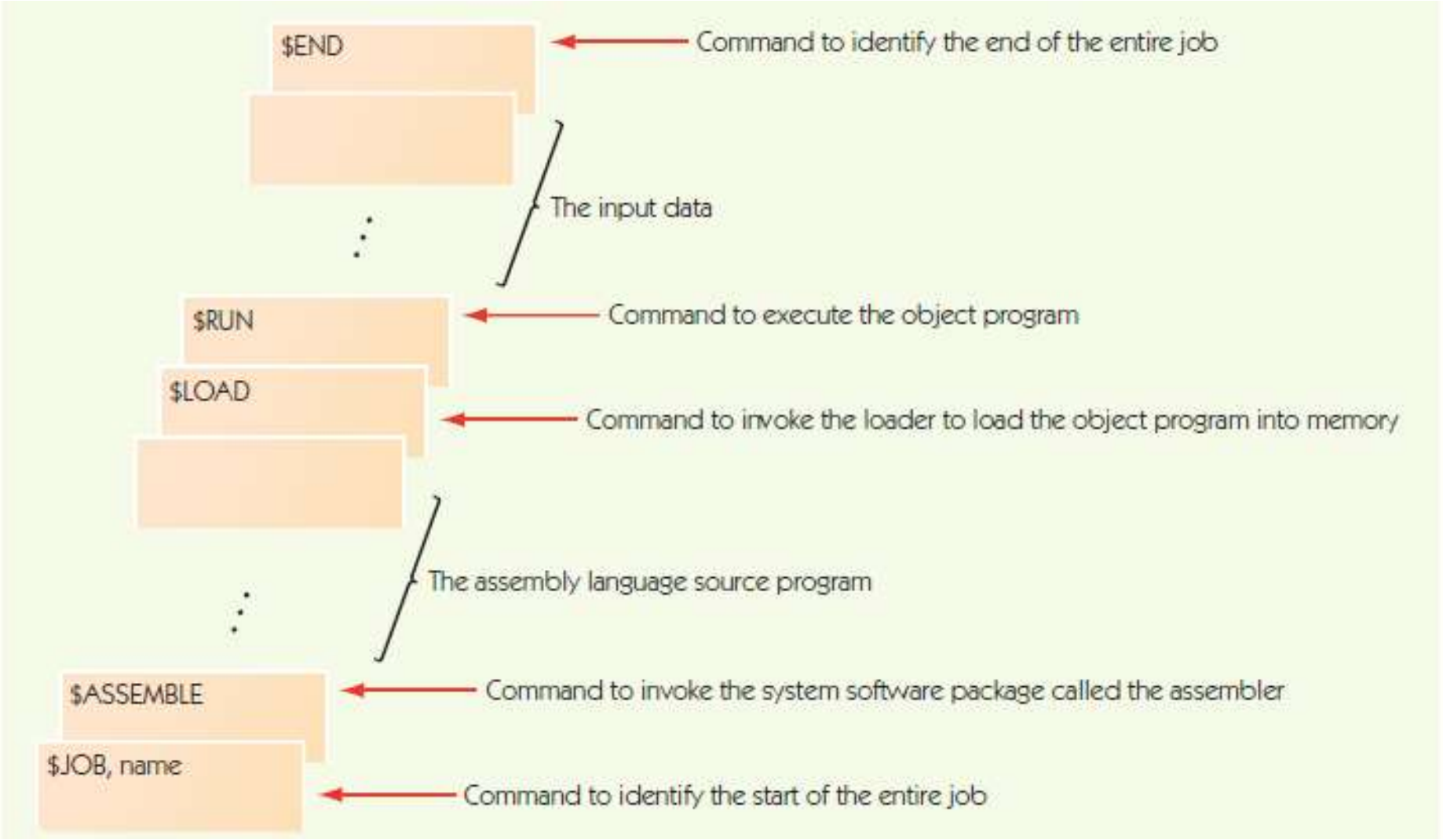

Zgodovinski pregled – 3. eneracija

- Tretja generacija (1965-1985): večopravilni operacijski sistemi
  - Več programov hkrati naloženih v pomnilniku
  - Preklapljanje med programi med čakanjem na V/I naprave
  - Potreba po varnosti računalniških sistemov
    - priviligirane operacije dovoljene samo administratorju
    - omejena področja pomnilnika za posamezne programe
  - Delitev procesorskega časa med več uporabniki
    - princip centralnega računalnika in terminalov
    - interaktivno delo
    - časovne rezine
    - odzivni čas
  - Prvi OS za osebne računalnike

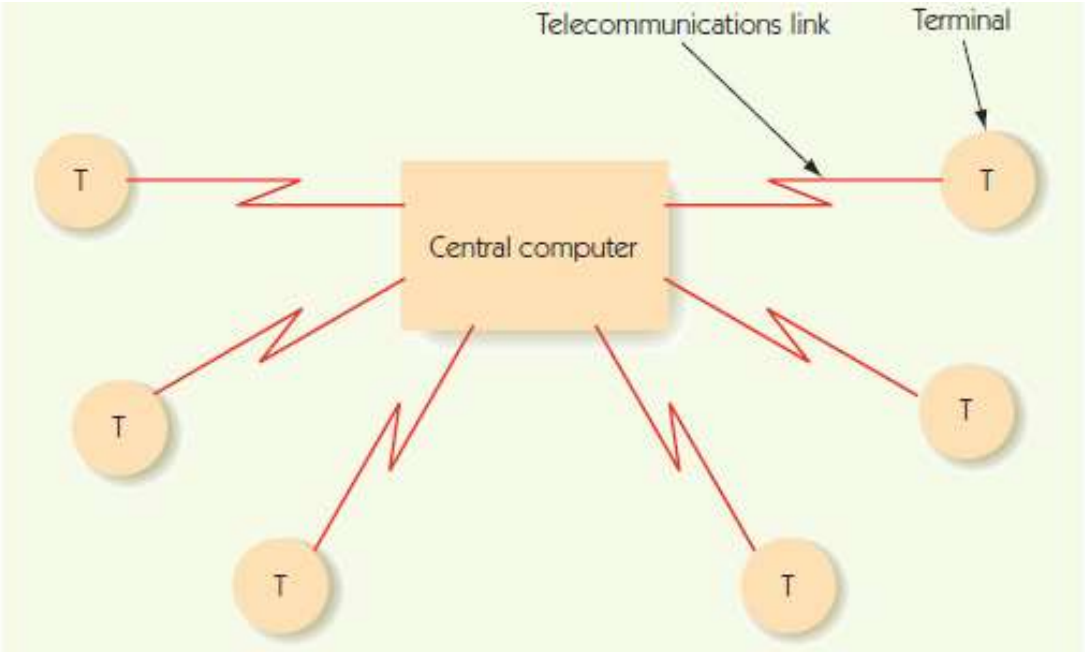

Zgodovinski pregled – 4. generacija

- Četrta generacija (1985 -): omrežni operacijski sistemi
  - operacijski sistem podpira vse lokalne storitve
  - podpira tudi storitve v omrežju:
    - skupni tiskalnik
    - strežniki: el. pošta, podatki, datoteke, splet
    - povezava na Internet
  - arhitektura odjemalec-strežnik
  - grafični uporabniški vmesniki

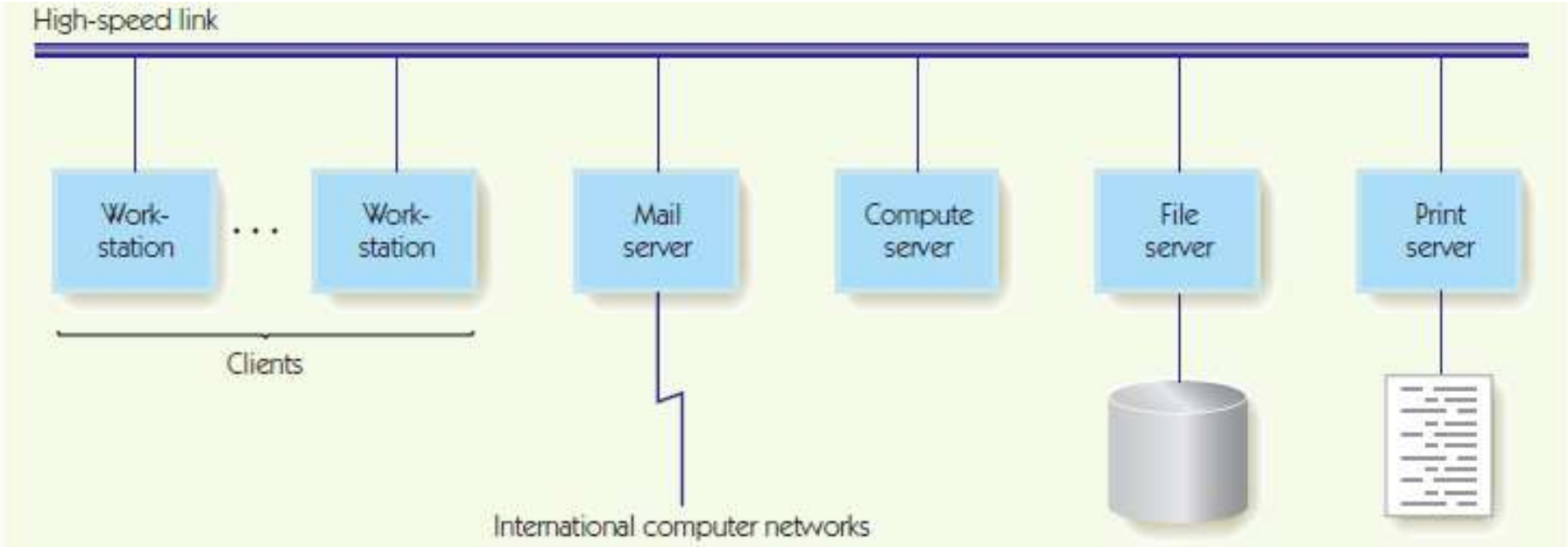

Zgodovinski pregled – 4. generacija

- Razširjeni navidezni stroj

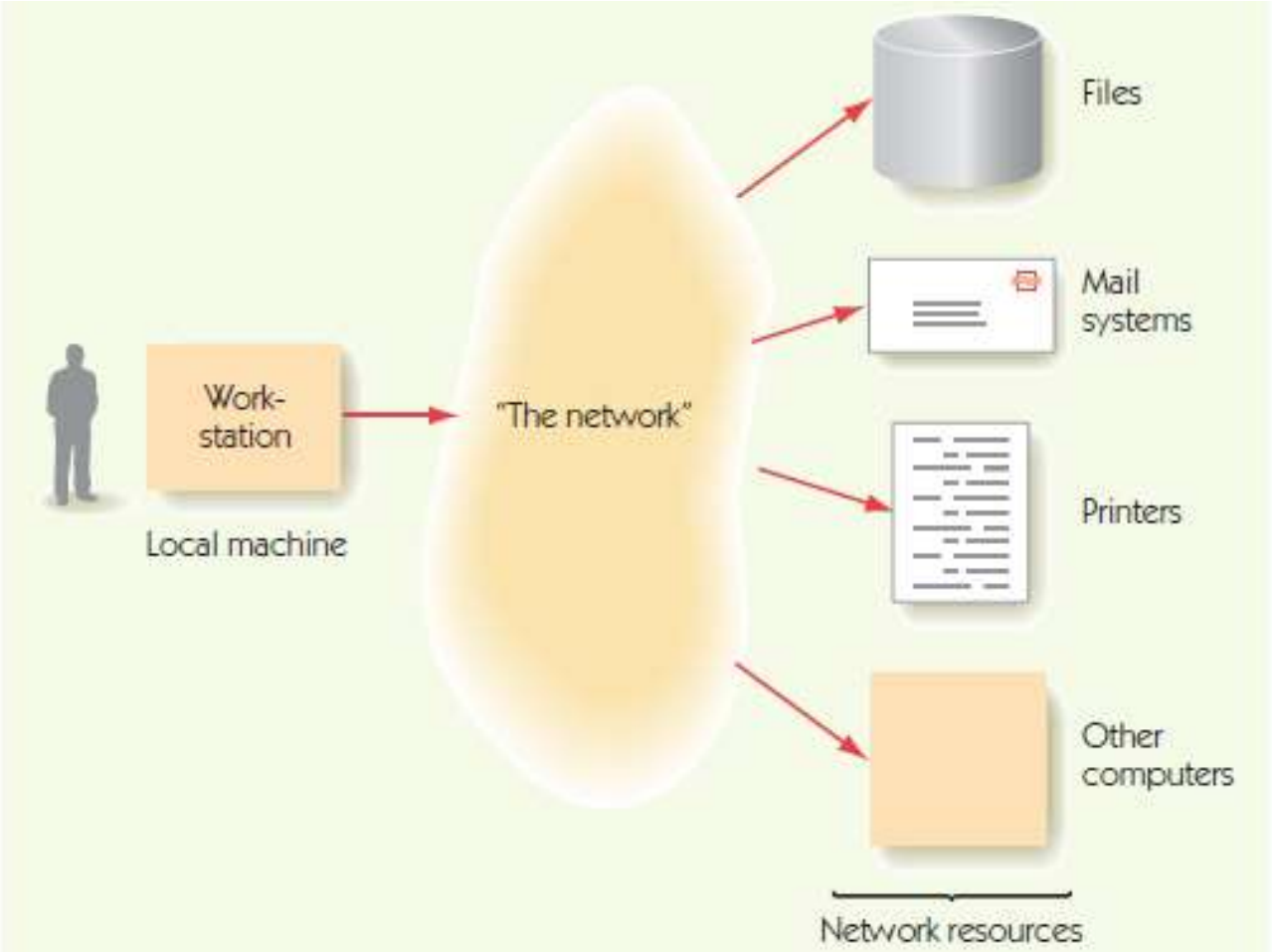

Zgodovinski pregled – 4. generacija

- Realno-časovni operacijski sistemi (real-time operating systems)
  - vgrajeni sistemi (embedded systems)
  - namenski računalniki
  - zagotavljajo zelo hiter odziv za kritične naloge
  - izvrševanje nalog po prioritetah

Operacijski sistemi

- Microsoft DOS
- Microsoft Windows
- Microsoft Windows CE
- Mac OS
- DOS
- OS/2
- Unix
- AIX
- IRIX
- Mac X
- Solaris
- Linux
  - Ubuntu, Fedora, Debian, Gentoo, Mandrake, Slackware, Redhat,…
- Symbian
- …

MS DOS

- Microsoft
- Ukazna vrstica
- Brez GUI
- Od leta 1981
- Enouporabniški
- Enoopravilni
- Enoprocesorski
- Robusten

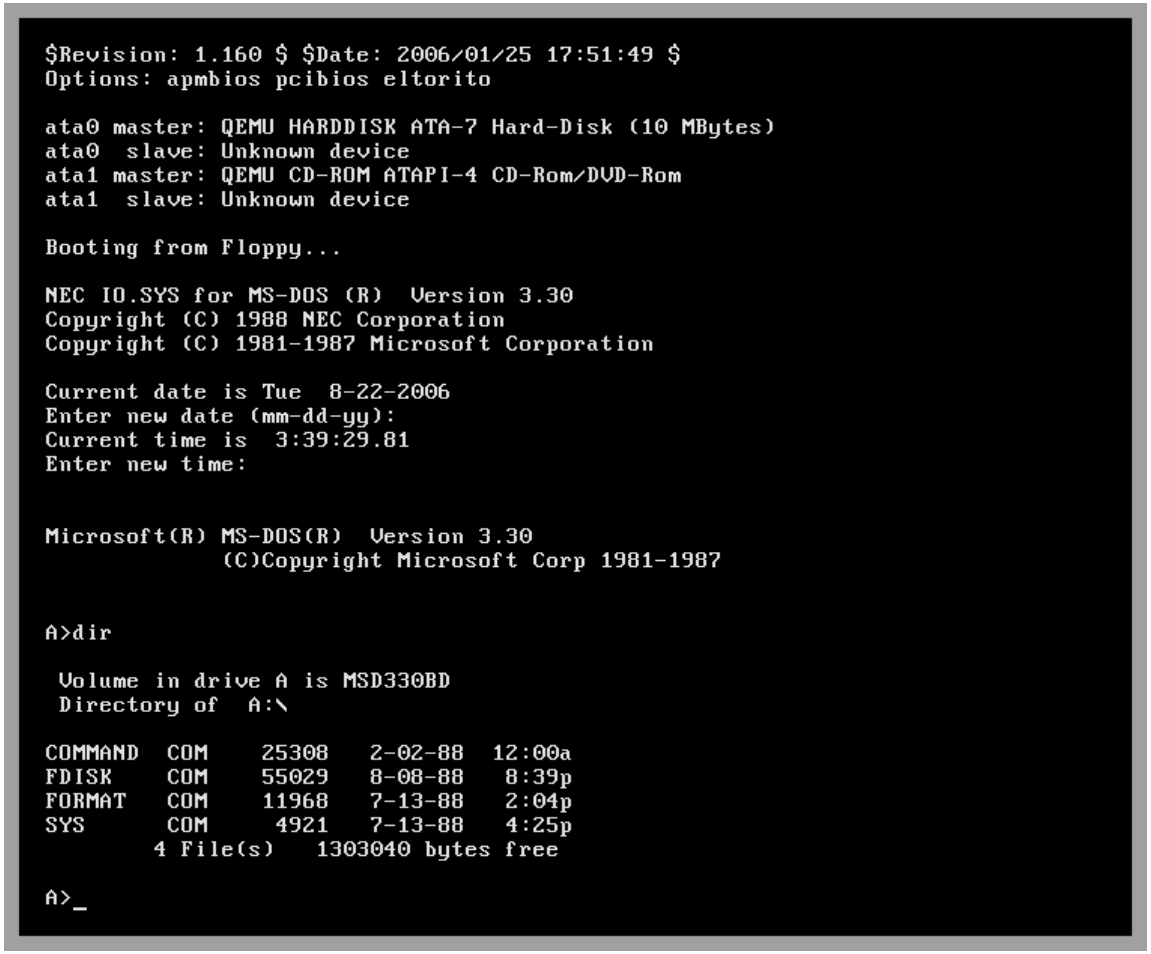

MS Windows 1.0

- Microsoft
- Temeljil na MS DOS
- "Grafični" uporabniški vmesnik
- Od leta 1985
- Enouporabniški
- Enoopravilni
- Enoprocesorski

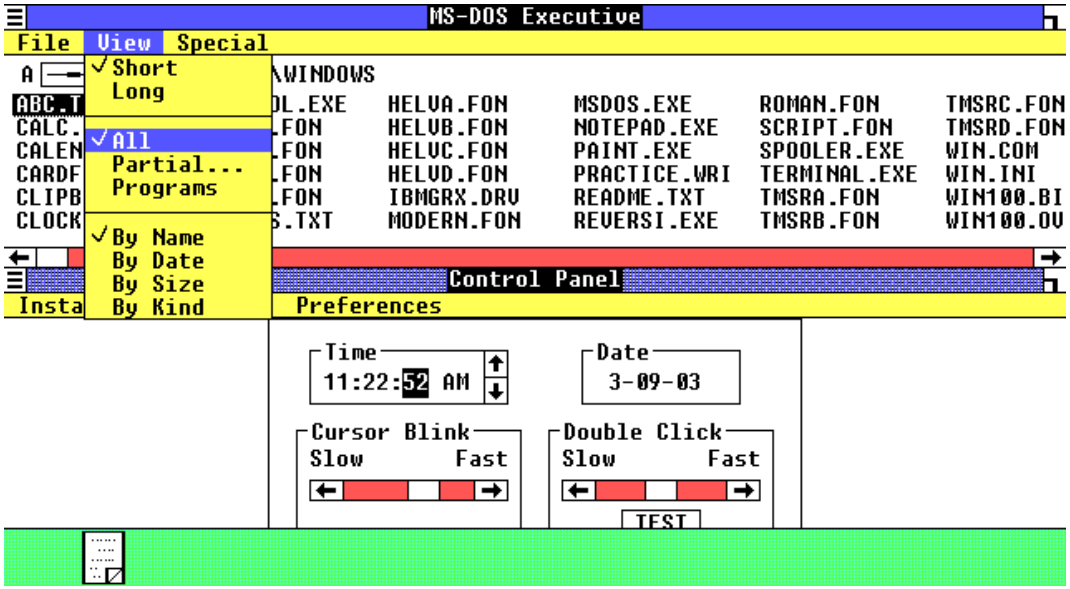

MS Windows 3.1

- Microsoft
- Temeljil na MS DOS
- Grafični uporabniški vmesnik
- Od leta 1992-1995
- Nerobusten

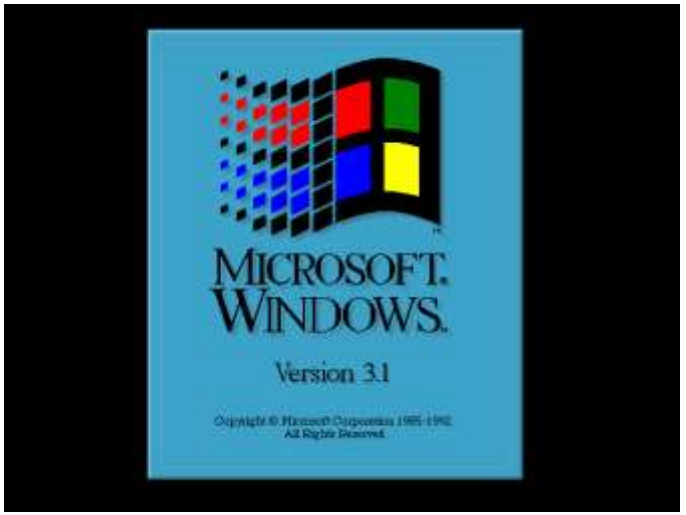

MS Windows 95

- Microsoft
- Združil MS DOS in Windows
- Grafični uporabniški vmesnik
- Od leta 1995
- Večopravilen
- Robusten

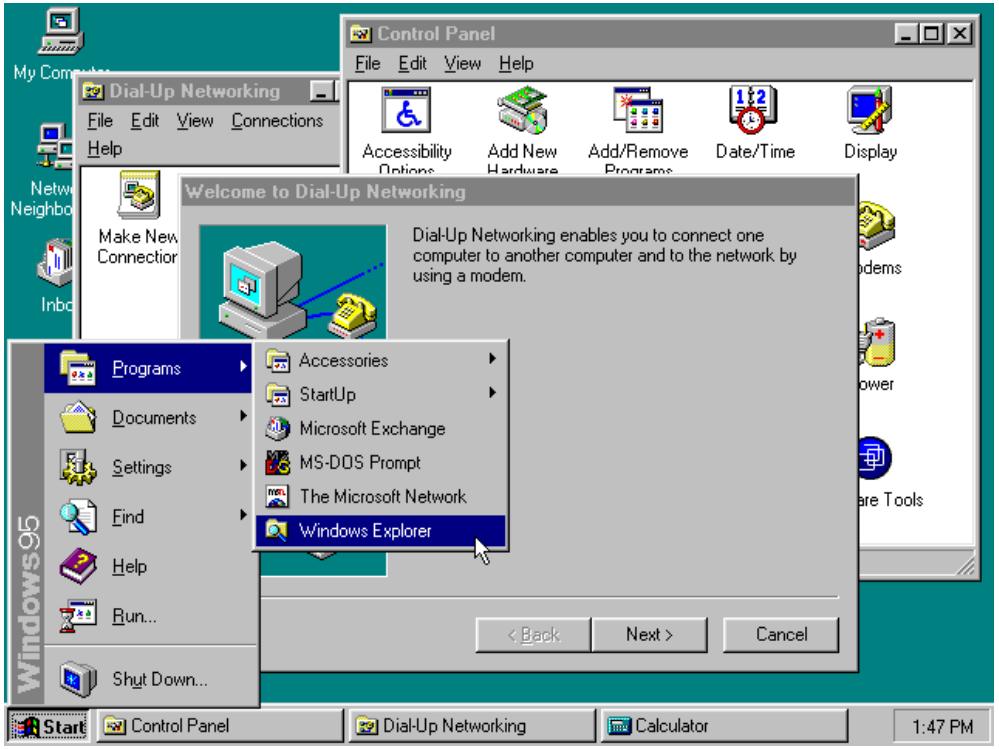

MS Windows Vista

- Microsoft
- Od 2007
- Prijazen uporabniški vmesnik
- Večuporabniški
- Veopravilni
- večprocesorski

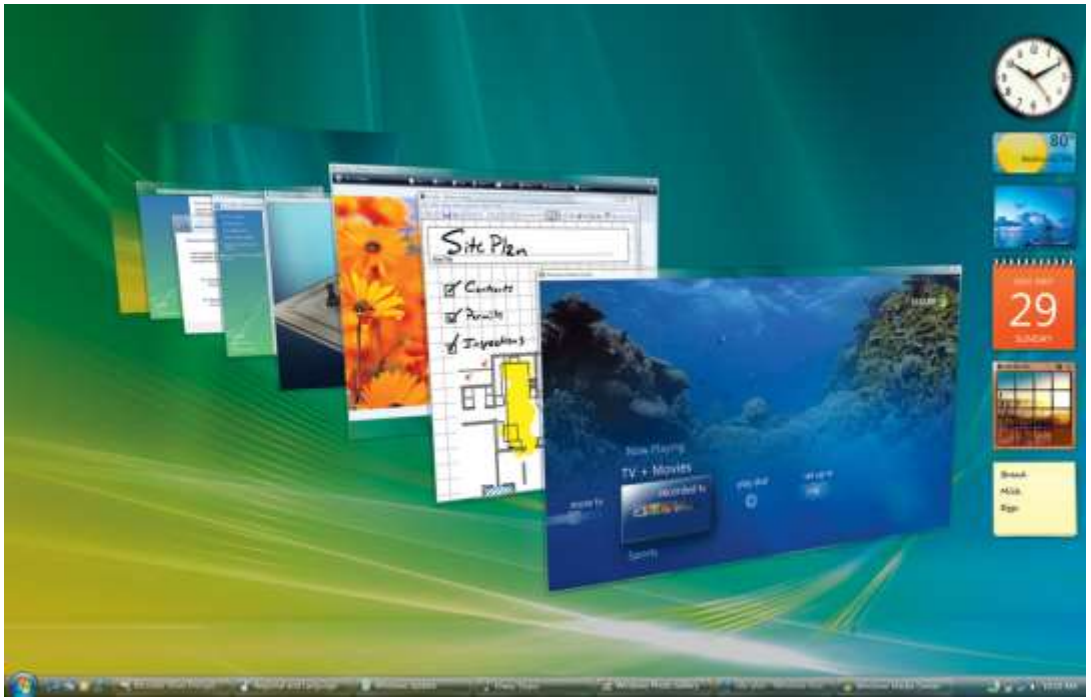

MS Windows 7

- Microsoft
- Uradno od oktobra 2009
- osnovni večdotični (multitouch) uporabniški vmesnik

MS Windows 8

- Microsoft
- Poudarek na večdotičnem uporabniškem vmesniku
- Usmerjenost tudi k večdotičnim napravam

Mac OS System 1.0

- Apple Macintosh
- Prvi grafični uporabniški vmesnik
- 1984
- Miška

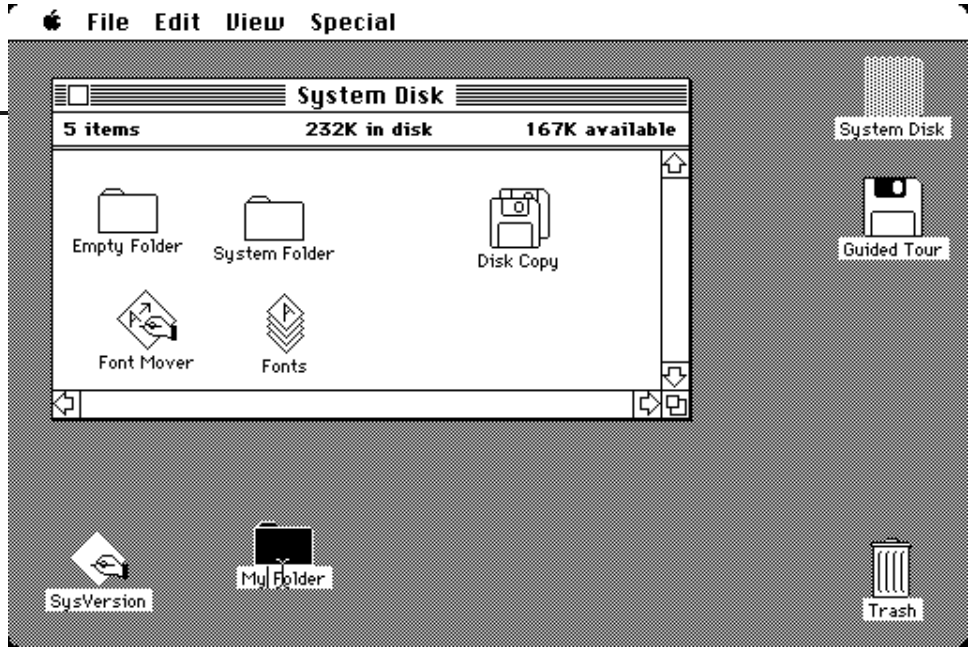

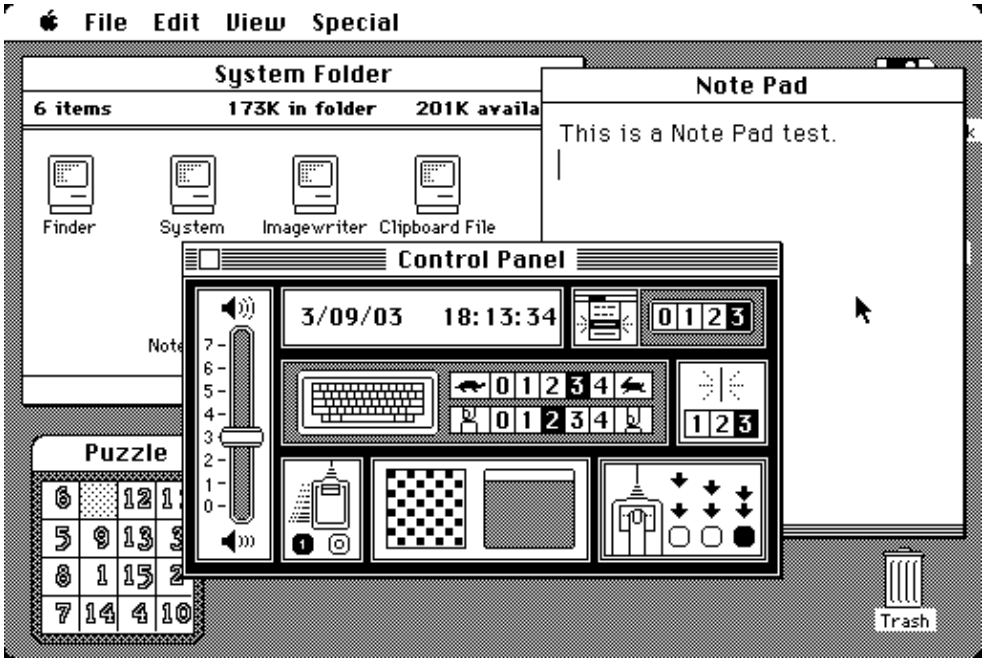

Mac OS X 10.3 Panther

- Prijazen uporabniški vmesnik
- Zanesljivost delovanja

Mac OS X Mavericks

- Povezljivost med vsemi napravami Apple

IRIX 5.3.

- Silicon Graphics
- Unix
- 1994
- Irix 1.0: 1984

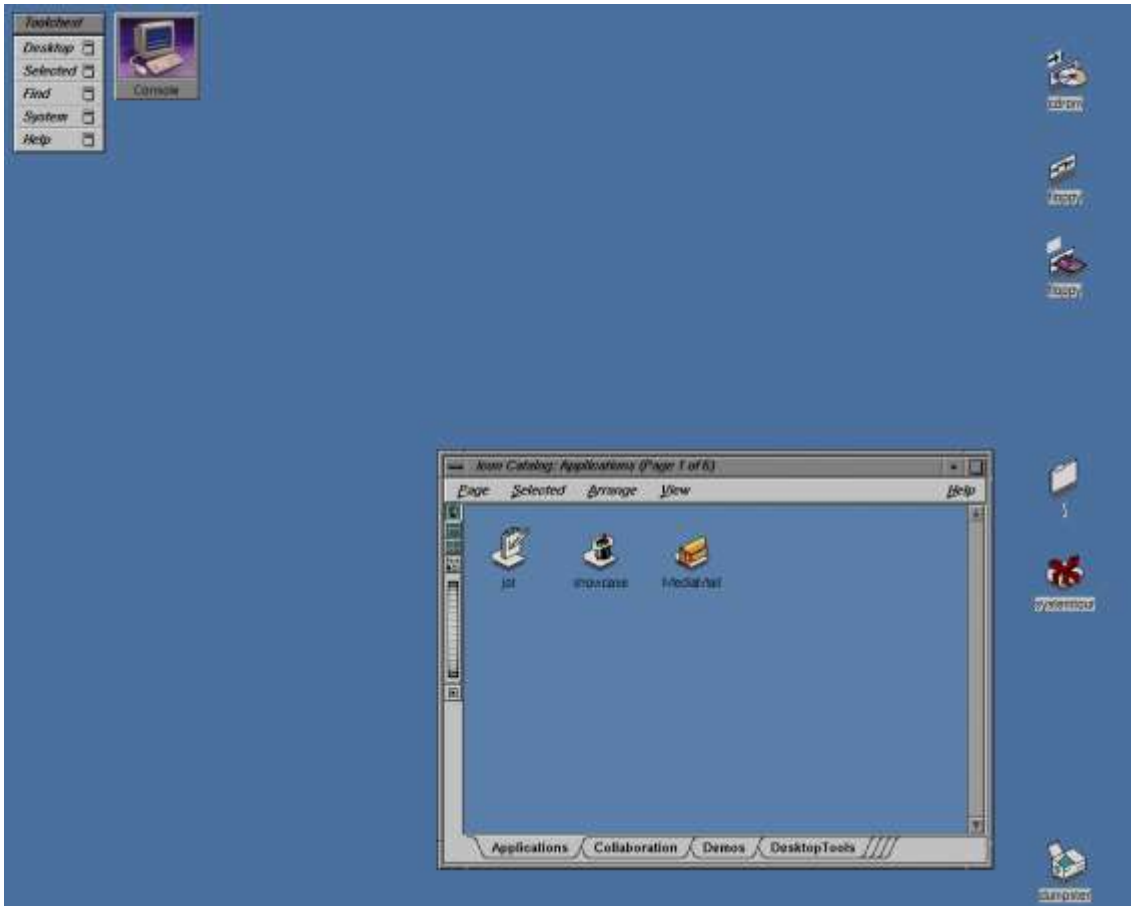

Linux Redhat 9 in GNOME

- Linux Redhat 9
- Uporabniško okolje GNOME
- X windows
- Linux od 1991

Linux Ubuntu

- Linux Ubuntu
- Zelo uporabniku prijazen
- Zelo razširjen
- Trenutna verzija: 13.10
- Brezplačen!

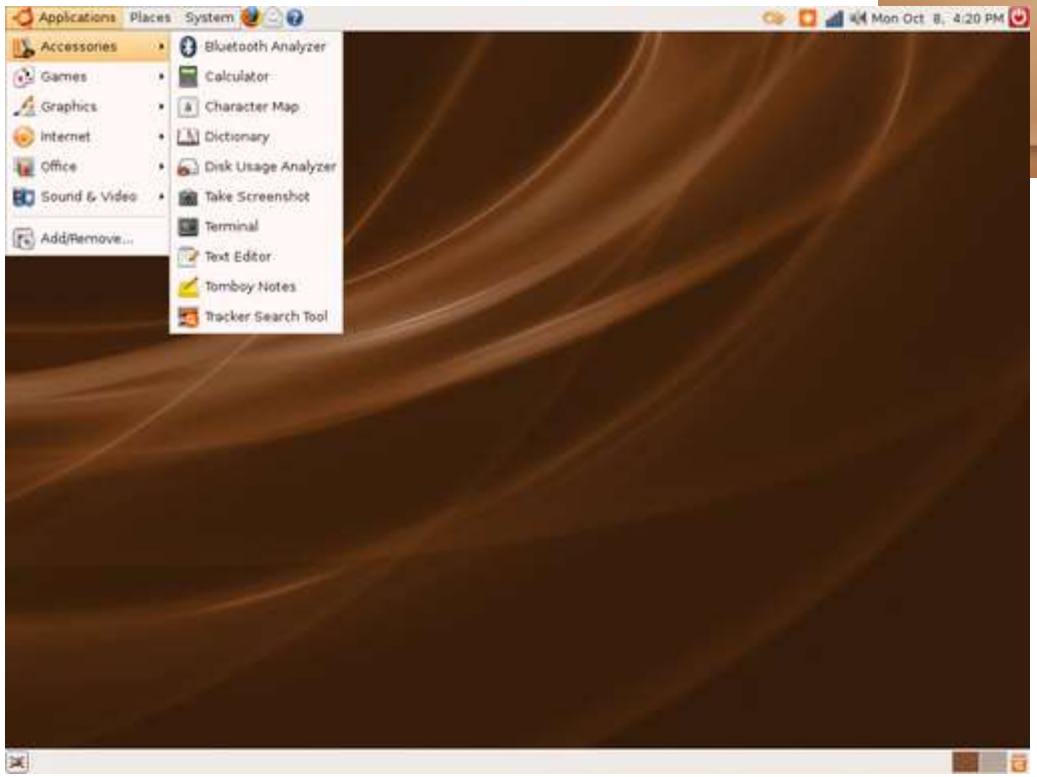

OS za pametne mobilne naprave

- Android
- iOS
- Windows Mobile
- Symbian
- RIM BlackBerry OS

Več operacijskih sistemov

- Več operacijskih sistemov na enem računalniku
- Dual boot
  - Ločeno imamo nameščena dva operacijska sistema (ali več)
  - Poženemo samo enega naenkrat

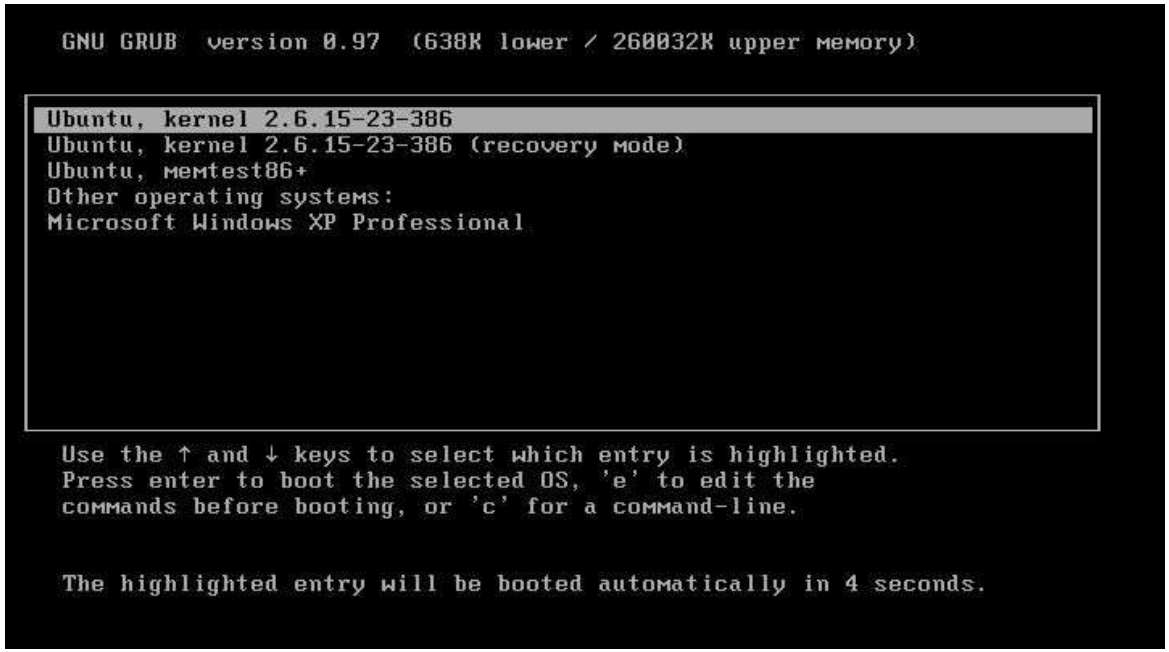

- Operacijski sistem lahko zaženemo tudi s CDja

Virtualizacija

- Navidezni stroj
  - Poganjamo en operacijski sitem
  - V tem operacijskem sistemu poganjamo (emuliramo) druge operacijske sisteme
  - Lahko tudi izvajamo nekatere programe iz drugih operacijskih sistemov
  - Na enem fizičnem stroju lahko poganjamo več navideznih strojev

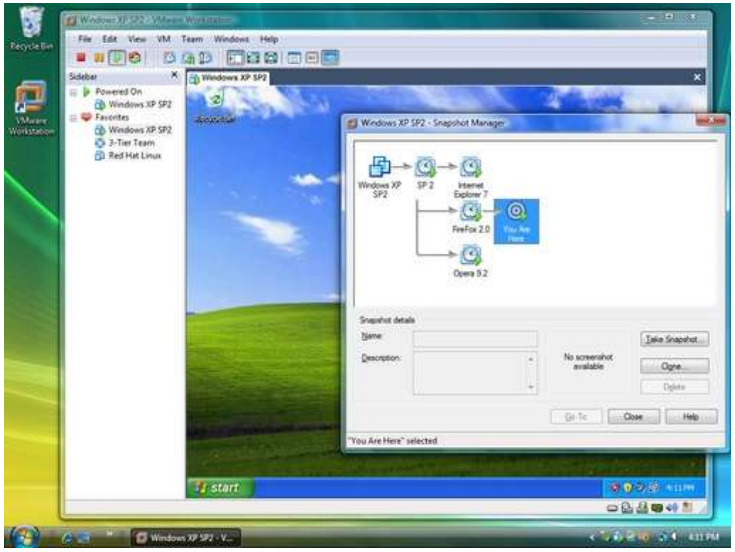

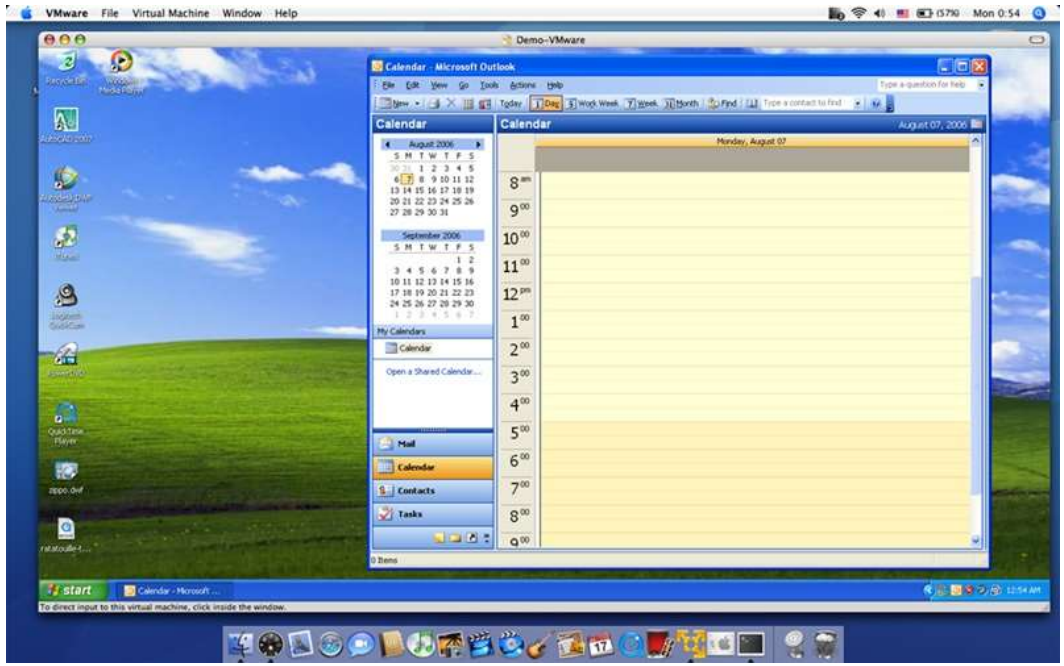

Prihodnost

- Peta generacija: bližnja prihodnost
  - multimedijski uporabniški vmesniki
    - slike, govor, video, zvok, brezdotični vmesniki
  - vzporedni procesorski sistemi
    - enostavno vzporedno izvajanje programov
  - porazdeljeno računsko okolje
    - porazdeljeno izvajanje programov
    - pomembno je kaj naj se izvede, ne kje
    - računalništvo v oblaku

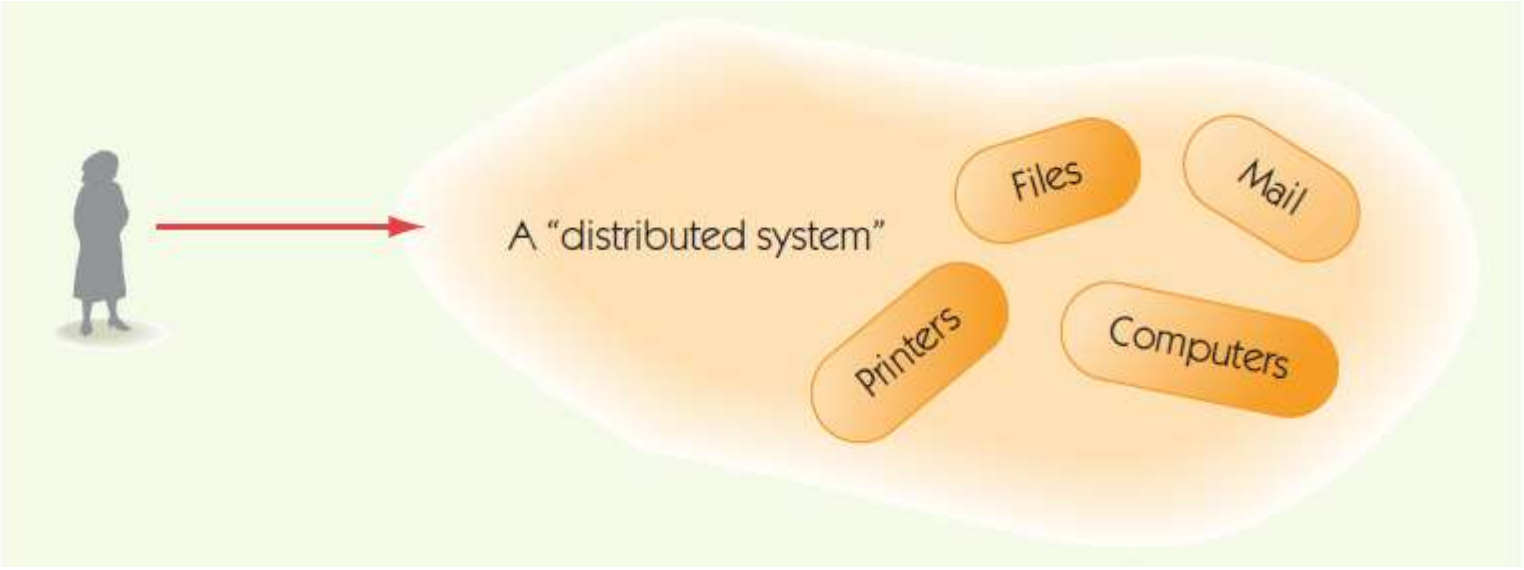

Povzetek

- Sistemska programska oprema ustvari navidezni stroj, ki je enostaven za uporabo
- Zbirniki in nalagalniki so sistemska programska oprema
  - zbirnik prevaja človeku prijaznejše programe v strojni jezik
  - nalagalnik jih naloži v pomnilnik ter zažene
- Zbirni jezik uporablja simbolična imena, simbolične kode ukazov in pseudo operacije za opis algoritmov
- Operacijski sistem komunicira z uporabnikom s tekstovnim ali grafičnim uporabniškim vmesnikom
- Ključne naloge operacijskega sistema: uporabniški vmesnik, varnost sistema, razporejanje programov, varna uporaba virov
- Razvoj operacijskih sistemov skozi štiri generacije
- Prihodnost operaciskih sistemov: multimedija, paralelnost, porazdeljenost